

Amtsarkiverne og deres historie

Karl Peder Pedersen

Fortid og Nutid 1999:4, s. 305-319

De gamle danske amtsarkiver, der i dag ligger på landsarkiverne, rummer utroligt meget materiale af lokalhistorisk relevans. Det er imidlertid et problem, at arkiverne kan være vanskelige at forstå og at trænge ind i. I artiklen kortlægges amtsarkivernes udviklingshistorie helt tilbage fra før 1660 og frem til dette århundrede, og ikke mindst lægges vægt på at belyse samspillet mellem samfundsudvikling og administrativ praksis. Da amtsarkiverne i udpræget grad er korrespondancearkiver, fokuseres særligt på dette område, i det håb at dette store, og hidtil meget lidt benyttede kildemateriale, vil blive brugt af flere.

Karl Peder Pedersen, f. 1952, ph.d., arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Har skrevet bøger og artikler om dansk landbo-, koloni- og forvaltningshistorie, bl.a. *Vestfynske fæstebønder* (1984) og *Enevældens amtmænd* (1998), og han har bl.a. udgivet sammen med Erik Nørr: *På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920* (1998) og sammen med Florian Martensen-Larsen og Ditlev Tamm: *De kongelige amtmænd – en erindringsbog om amtmænd og amter før 1970* (1992).

At amtsarkiverne ikke er nogen let kildegruppe at give sig i kast med, har ganske mange arkivbenyttere i årenes løb måttet sande. For i det hele taget at komme i gang, er man ofte nødt til at ty til gamle, håndskrevne seddelregistraturer, der langtfra alle er lige let læselige. Allerede her kan den interesserede arkivbenytter støde på så store vanskeligheder, at jagten på amtsarkivalierne afblæses. Er man imidlertid så heldig, at der foreligger en nyere registratur, betyder det ikke automatisk, at amtsarkivet ligger åbent, indbydende og umiddelbart forståeligt foran ens fødder. I de sidste 100 år har man nemlig, når man udarbejdede registraturer, i store træk respekteret den orden, som arkivalierne oprindelig befandt sig i, da de var hos myndighederne. Denne orden var normalt ikke tilfældig eller vilkårlig – der lå en bestemt logik bag. Problemet er imidlertid at denne logik eller systematik i hovedtrækkene var blevet fastlagt helt tilbage i 1600-tallet, og efterhånden

som tiden gik, fremstod den stadig mindre indlysende og forståelig. Det betyder at vi, selv når vi står med en nyere amtsregistratur i hånden, må undres over, hvorfor arkivalierne er grupperet på en – for os at se – særdeles besynderlig måde. Som regel kan man hurtigt finde frem til en række særlige forvaltningsområder, hvor amtmændene var aktive, og hvorfra der er bevaret særlige arkivalier. Det drejer sig typisk om skiftevæsen, politivæsen og forligsvæsen. Men hvad med resten af amtsarkivet? Her er det betydeligt sværere. Efter ca. 1850, hvor alle sager registreredes i journaler og henlagdes i journalnummerorden, er det dog nogenlunde til at finde ud af, men før den tid melder vanskelighederne sig. Protokoller med mærkelige titler dukker op, og hertil kommer et virvar af pakker indeholdende breve ordnet efter afsendergrupper og efter emner.

I denne artikel opridses amtsarkivernes skabelseshistorie tilbage fra

1600-tallet og frem til det 20. århundrede. Hvordan opstod og organiseredes amternes arkivalier, og hvilke principper lå til grund for arkivdannelsen? Hvilke krav stillede skiftende konger og centralforvaltninger i det hele taget til amtmændenes administration og arkivbehandling? Det er nogle af de spørgsmål de følgende sider gerne skulle give svar på. Alt sammen med sigte på at gøre amtsarkiverne mere »forståelige«, og dermed mere tilgængelige for de mange, der kan have glæde at inddrage arkivalier fra amterne i deres arkivundersøgelser.¹

Åbne og lukkede breve

Amterne var i bund og grund en enevældig nyskabelse, men når det er sagt, må man ikke glemme, at amtmændene videreførte i vid udstrækning traditioner og praksis, som var grundlagt af deres forgængere, lensmændene. Derfor må vi først kaste et blik på lensarkiverne og deres dannelsesproces.

I 1593 gav Christian 4. lensmændene ordre om at lade alle kongelige åbne breve »registrere og indskrive i en bog, hvilken registreret bog (...) skulle stedse og altid blive hos lenet uforrykt til stede og ikke borttages«. Om baggrunden for bestemmelsen siges det, at kongen havde bidt mærke i, at fratrædende lensmænd ofte tog alle breve og forordninger med sig, når de forlod lenet. Det havde den højst uheldige konsekvens, at nye lensmænd »aldeles intet vide, hvad for mandater (befalinger), forordninger og andre breve, som i deres formænds (forgængeres) tid her i riget er udskrevne og der i lenet forkyndt, og af sådanne årsager såre lidet holdes over, hvis (hvilke) mandater, forordninger og breve, som Vi over alt Vort rige har ladet publicere og udgå«.²

1593-ordren omfattede alene kongelige åbne breve, dvs. de retsstiftende

dokumenter som forordninger, bevillinger, bestallinger, skøder mv. Åbne breve blev læst op på de lokale ting, og skulle så vidt muligt bringes til alles kundskab. I 1615 udvidede Christian 4. protokolleringspåbudet til også at omfatte de kongelige lukkede breve, dvs. ordrer og andre skrivelser til én enkelt eller en kreds af personer. Lukkede breve til lensmændene havde karakter af interne og fortrolige forvaltningsskrivelser, og de blev kun læst af den eller de, som de var adresseret til.³ Udover brevbogsføringen pålagdes det nu også fratrædende lensmænd at videregive de »tingsvidner, domme og andre breve, som siden i samme len til nogen underretning kunne fornøden gøres«⁴. Bestemmelsen, der gentages i en lidt kortere form i den store reces fra 1643,⁵ instruerede altså lensmændene om at lade alle modtagne kongebreve kopiere, således at kommende kolleger ikke var helt på herrens mark. Originalbrevene betragtedes åbenbart som lensmændenes private ejendom, som det stod dem frit for at tage med, når de forlod lenet, hvorimod de forskellige retslige dokumenter opfattedes som tilhørende embedet, hvorfor de også *in originali* skulle forblive på stedet.

I dag er kun ganske få af de kopi-bøger, som Christian Firtal foreskrev, bevaret. En af disse stammer fra det sydsjællandske Jungshoved len. Den har sikkert kun overlevet tidens tand, fordi svenskerne under Karl Gustavkrigene førte den hinsidan som krigsbytte. Herfra vendte den gamle bog i 1927 tilbage til Danmark, hvor den nu befinder sig på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Protokollen blev i 1651 anskaffet af stedets nytiltrådte lensmand, Niels Banner, og på dens sider lod han løbende skriveren kopiere alle de kongebreve, der indløb de 3 år, han sad på Jungshoved.⁶

Efter enevældens etablering i 1660

gik der ikke lang tid før regionalforvaltningen ændredes. I 1662 afskaffedes len og lensmænd til fordel for amter og amtmænd, og samtidig ophøjedes lenenes skrivere til selvstændige embedsmænd. Opkrævning af skatter og afgifter samt den omfattende regnskabsaflæggelse i tilknytning hertil blev nemlig nu udskilt som selvstændigt forvaltningsområde under kongeligt udnævnte amtskriveres (amtsforvalteres) ledelse. De vigtige regler for regnskabsaflæggelse, der skærpedes betydeligt i årene efter 1660, kom derfor kun i mindre omfang til at berøre amtmændenes daglige forvaltningsvirksomhed.

Da enevældens egen lovbog, Danske Lov, langt om længe så dagens lys i 1683, rummede den en gentagelse af Christian 4.'s bestemmelser om kopibogsføring.⁷ Som før nævnt findes kun ganske enkelte af disse kopibøger bevaret fra før 1660, og heller ikke fra 1660'erne kendes mange. Først efter 1670 begynder de at dukke op i amt efter amt, f.eks. Ribe stiftamt (1674ff)⁸, Frederiksborg amt (1678ff),⁹ Københavns amt (1688ff),¹⁰ Dueholm, Ørum og Vestervig Kloster amter (1688ff)¹¹, og Fyns stiftamt/Odensegård, Dalum, Sct. Knud og Rugård amter (1704ff).¹² Et typisk eksempel er den *Journal over modtagne kongelige befalinger og kammerkollegiebreve*, som Jørgen Ernst von Reichou påbegyndte, da han i 1685 overtog embedet som amtmand over Ålholm, Maribo kloster og Halsted amter, og som han fortsatte med at føre helt frem til sin død som Lolland-Falsters stiftamtmand i 1735. Sammenholdes von Reichous journal med Niels Banners 30 år ældre kopibog, viser det sig at der er kommet flere nye ting til. Brevene indføres nu ikke længere i deres fulde udstrækning, men kun i resuméform, og disse indførsler er fortløbende nummererede. For en mindre dels vedkommende oplyses det desuden, hvor originalbrevene findes hen-

Register eller Not Compendium	
<i>Denne forsamlede Registratur Vorden for den og hvert Particuler indfølt, forliden.</i>	
I	<i>Pagina.</i>
Christiani Quarta Originalium	2.
II.	
Frederici Tertii Originalium	2.
III	
1. Christiana Quarta Originalium og kongelige Forordninger, samt Læmn- og anden Collegies Brev.	2 og 3.
2. Adskillige anden Documenter, etc.	3 og 4.
IV.	
1. Konge- og Læmn- Brev samt kongelige Forordninger og Decret, it: anden Collegies Brev	4 og 5.
2. Anden Particular Brev	6 og 7.
3. Konge- Skolens og Hospitalens Rættelse, etc.	7 og 8.
4. Brev og Udvisninger, samt andre Læmnepunkt indlæsn.	8 til 11.
5. Commissioner, Projecter og andelst sle præcaution: mod adskillige forlige Brevdomme, med siden	11 og 12.
6. Konge- Rættel og Rættelse, etc.	12 & 13.
7. Konge- og Jyske, etc.	13.
8. Adskillige anden Brev, etc., for inden og nu an præge om Fre- dericborg Menagerie	13 til 16.
Appendix	
i præge med Læmn Brev	16.
V.	
<i>og sidste for.</i>	
Indbunden Brev, etc.	17 til 20.
F.F.F.F.S.	

Figur 1. Indholdsoversigten i Frederiksborg amtsarkivs registratur fra 1730. Registraturen er inddelt efter kongernes regeringsperioder, og som man kan se er der bevaret materiale fra Christian 4.'s tid (I). Under IV finder man de nyeste arkivalier fra Frederik 4.'s æra. Inden for hver gruppe er kongebrevene placeret først. Samtlige protokoller, hvoraf den ældste er fra 1601, er fortegnet under V (Indbundne bøger etc) (LAK. Frederiksborg-Kronborg amter. Registratur 1730-58).

lagt. Det sker ved notitser i margenen, hvor der f.eks. kan stå: »Landmilitidsdokument« eller »Dokumenter vedr. ulovlig skovhugst«. Der er ingen tvivl om, at disse henvisninger til særlige »emnepakker«, markerer undtagelser fra den generelle regel, nemlig at brevene henlagdes efter afsendergrupper. Dertil kom at nogle breve enten blev sendt videre eller henlagt sammen med andre breve vedrørende samme sag. Også dette bemærkedes i journalen; f.eks. kunne der stå: »Original følger amtsforvalterregnskab« eller det kunne om brev nr. 810 oplyses, at det ligger »hos nr. 802«. ¹³

Mens de breve, lensmændene modtog fra kongen og centralforvaltningen, tidligere betragtedes som deres privatejendom, ændredes dette med enevælden. Fra 1660'erne og fremefter finder vi nu i stort omfang originalbrevene bevaret i amtsarkiverne, hvor de ligger ordnet efter afsendergrupper, og inden for disse i kronologisk orden. Af sådanne brevserier, der begynder i enevældens første årti, rummer f.eks. det store fynske stiftamtsarkiv 14 pakker forordninger 1662-1808, 39 pakker reskripter 1664-1808, 40 pakker rentekammerbreve 1663-1789, 3 pakker breve fra Landetatens generalkrigskommissariat 1670-1763 og 4 pakker med breve fra fynske amtmænd, amtsforvaltere mv. 1664-1739. ¹⁴

Før 1660 og i den ældre enevældige forvaltning spillede de enkelte breve – dokumenterne – en ganske central rolle. Ordet dokument kommer af det latinske *documentum*, der betyder bevis. Det var denne mening, der lå i ordet, når den lolland-falsterske stiftamtmand Reichou talte om f.eks. »landmilitidsdokumenter«. Det drejede sig for amtmændene – såvel som for lensmændene før dem – om at være i besiddelse af bevisligheder, således at de kunne optræde med den fornødne kraft i de situationer, hvor de skulle gøre sig gældende som regionale em-

bedsmænd og som kongens repræsentanter. Hertil føjedes det faktum, at dokumenterne, som manifestationer af kongens afgørelser, var definitive, kategoriske og inappellable. Amtmændene og de øvrige regionale og lokale embedsmænd havde blot at føre det, brevene befalede, ud i livet. Kongebrevene fik dermed nærmest et guddommeligt præg, og det forekom amtmændene selvindlysende at anføre dem først, når der udarbejdedes arkivoversigter. Dermed grundlagdes den opstillings-systematik, som videreførtes i de senere amtsarkivregistraturer, og som med nutidsøjne ikke forekommer overvældende logisk. Som eksempel gengives oversigten i den registratur over Frederiksborg-Kronborg amter, som amtsfuldmægtig Rasch udarbejdede i 1730 (figur 1). ¹⁵

Kopibøger vinder frem

Registreringen af modtagne breve, som blev påbudt i 1593 og gentaget flere gange siden, omfattede *alene* brevene fra kongen og centraladministrationen. ¹⁶ Med denne ordre sikrede regeringen sig, at dens regionale embedsmænd var orienteret om dens beslutninger, og det siger sig selv, at det måtte være en ret så afgørende forudsætning for, at man kunne opbygge den stærke stat, som Christian 4. og hans efterfølgere så brændende ønskede sig.

Når det gælder andre modtagne skrivelser eller amtmændenes egne afsendte breve, eksisterede der intet krav om, at disse skulle føres til protokols. Her var det helt op til den enkeltes forgodtbefindende at foranstalte, hvad han måtte finde, der kunne være behov for. Allerede i årtierne omkring 1700 begyndte man i større amter at føre *kopibøger over afsendte breve*; i første række over skrivelserne til centraladministrationen, men efterhånden også omfattende hele den udgæn-

de korrespondance. I Ribe stiftamtsarkiv er bevaret sådanne kopibøger fra 1684ff,¹⁷ og for Københavns amts vedkommende fra perioden 1694-1708 og igen fra 1724.¹⁸ I Odense begyndte stiftamtmanden i 1705 at lade samtlige breve fra og til centraladministrationen afskrive i en »kollegieprotokol«, og fra 1709 findes bredt dækkende kopibøger. Efter at den tidligere chef for Tyske Kancelli Christian Lente i 1717 var blevet øens stiftamtmand, blev denne registrering for alvor sat i system. Kopier af alle breve til embedsmænd og indbyggere i Odense, Sct. Knud, Dalum og Rugård amter indførtes i en såkaldt »landprotokol«, mens stiftamtets skrivelser til byerne blev afskrevet i »købstadsprotokollen«. Derudover anskaffede Lente en tredje protokol til brevene til Fyns biskop og en række andre forvaltningschefer. Kollegieprotokollen lod han fortsætte uanfægtet endnu nogle år, hvorefter der indførtes særlige protokoller for hhv. modtagne og afsendte skrivelser fra centraladministrationen. Dette firestrengede kopibogssystem var i brug frem til stiftamtmandsskiftet i 1740, hvor man gik over til én kopibog rummende afskrifter af samtlige afsendte breve.¹⁹

I Thisted varede det betydeligt længere inden man på amtet begyndte at gemme kopier af afsendte breve. Det skete faktisk først efter amtmandsskiftet i 1747, hvor man for så vidt angik brevene til centraladministrationen lod dem indskrive i kollegieprotokollen, der også rummede de modtagne breve fra København. Samtidig tog man også en særlig korrespondanceprotokol i brug, hvori man afskrev alle udgående skrivelser til regionale og lokale myndigheder og borgere. På denne måde fortsatte man frem til 1793, hvor der indførtes en moderne journal.²⁰

Det er givetvis ingen tilfældighed, at det netop var i de store amter (dvs. stift-

amterne og amter med meget kron- og ryttergods), at kopibøgerne først dukker op. Her nåede korrespondancen allerede få årtier inde i det 18. århundrede et betydeligt omfang, og amtmandens og kontorpersonalets hukommelse slog nu ikke længere til i det daglige arbejde på kontoret. Et meget sigende udtryk for denne udvikling er den fynske stiftamtmand Christian Sehesteds korrespondance med de 9 fynske og langelandske købstæder. I 1724 sendte han dem 34 breve, men i de følgende år voksede brevstrømmen, således at der i 1737 afgik i alt 341 breve til byernes borgere og myndigheder. Der var dermed tale om en kraftig stigning, som kun var mulig, fordi man tog kopier af den udgående korrespondance.²¹

Når danske amtmænd på dette tidspunkt begyndte at lade deres udgående breve afskrive i kopibøger, skyldtes det i første række det administrative behov, der meldte sig når korrespondanceomfanget øgedes kraftigt, således som vi f.eks. lige har set det ske i Odense. Heri lå dog ikke det eneste incitament, men givetvis det vigtigste. Der er ingen tvivl om, at amtmændene også havde en mere personlig interesse i at føre kopibøger. Ikke mindst de første enevældige konger var ganske barske herrer, der ikke veg tilbage fra at anvende hårdhændede metoder over for politiske modstandere eller over for folk, de var utilfredse med. Selv om amtmændene generelt kunne regne med kongernes gunst og velvilje, lå det også klart, at gik noget galt, kunne ingen føle sig sikker. Derfor var det vigtigt for enhver embedsmand at have dokumentationen i orden, og her kunne kopier af de modtagne ordrer og breve vise sig at være en særdeles nyttig sikkerhedsforanstaltning.

Ved siden af generelle korrespondanceprotokoller hændte det ind imellem, at amtmændene lod brevvekslinger angående specielle eller særligt vigtige forvaltnings- eller indsatsom-

råder afskrive i separate protokoller. Som eksempel kan nævnes den fynske stiftamtmands pestprotokol, hvori han 1709-15 indførte korrespondancen vedr. pestbekæmpelse.²²

Op gennem 1700-tallet blev danske amtmænd således stadig mere skrivende. Det drejede sig ikke alene om breve, med nok så meget om de mange attestationer på supplikker og regnskaber, pasudstedelser mv. Alle disse handlinger kunne registreres i særlige *resolutionsprotokoller* (nu og da også benævnt: *resolutions- og erklæringsprotokoller*), hvoraf de ældst bevarede er fra 1700-tallets begyndelse. For Københavns amts vedkommende kan konstateres et lille forspil, idet amtmændens erklæringer i perioden 1694-1701 indførtes i kopibogen over afsendte breve, og først derefter i en særlig resolutionsprotokol.²³ I Fyns stiftamt kom man først efter flere forsøg i gang med en kontinuerlig protokolførelse i 1713,²⁴ hvorimod vi skal helt frem til 1793, før amtmændene i Thisted fandt det påkrævet at anskaffe sig en speciel protokol til registrering af disse embedshandlinger.²⁵

De første journaler

I løbet af 1700-tallet øgedes korrespondancen mellem København og amterne voldsomt. Mens Frederik 3. og Christian 5. regerede, var der langt fra hver uge post fra det enevældige magtcenter til landets stiftamt- og amtmænd. Eksempelvis modtog amtmændene i København, Odense (Fyns stiftamt) og Thisted i hele året 1696 kun hhv. 8, 15 og 2 breve fra centraladministrationen (Danske Kancelli og Rentekammeret). I 1730 var omfanget øget til 19, 36 og 14, og i 1790 til 433, 378 og 264 breve. Samtidig havde også amternes egen udgående korrespondance udviklet sig tilsvarende.²⁶ Der var således tale om en kraftig vækst, som

eskalerede efter 1770, hvor niveauet på få år fordobledes. Selv om udviklingslinien i 1700-tallets første årtier kan synes beskeden anskuet i det lange perspektiv, var der alligevel tale om en markant stigende tendens, der stillede nye krav til forvaltningen. Et signal om dette markerer forordningen af 10. marts 1719, der påbød alle – myndigheder så vel som privatpersoner – at »*separere materierne og ej indføre i én relation, memorial eller supplik flere materier end de, som til et hvert sted henhører*«. Tidligere havde eksempelvis en amtmænd kunnet nøjes med at sende ét brev til centraladministrationen med samtlige de spørgsmål, der brændte på. Efter 1719 gik dette ikke længere, fra nu af skulle han skrive separate breve til de enkelte instanser om hver enkelt sag.²⁷

1719-forordningen tvang således automatisk amtmændene til at skrive flere breve, men det gjorde så sandelig også den almindelige samfundsudvikling, der involverede amtmændene i større omfang end tidligere. Som vi har set det tidligere, 10-dobledes den fynske stiftamtmands korrespondance med købstæderne 1724-37, og det gjorde ikke alene en kopibog påkrævet, men det fordrede også efterhånden et bedre sagsstyringsredskab. Svaret hed *journalen*. Denne betegnelse, der kommer af den franske ord for dagbog, anvendtes frem til midten af 1700-tallet om en hvilken som helst kronologisk registrering eller bogføring af oplysninger og data. Efterhånden blev den imidlertid en fast benævnelse for en særlig protokol, hvori man i resuméform registrerede samtlige modtagne breve, og hvori de efterfølgende skridt, og i nogle tilfælde også afgørelsen, noteredes, således at man ved at kigge i journalen kan følge, hvad der skete med den enkelte henvendelse. Brevene blev samtidig fortløbende nummererede, således at brevnummeret kunne bruges som identifikationsnøgle.

Figur 2. Side i Bornholms amtsjournal 1749 med indførlerne nr. 154-158. I nr. 154 læser vi, at »Hans Pedersen paa 6te V[ornedgård] i Rutsk[er] klader (dvs. klager) over hand er bleven fornermet ved Kroemarcckens deeling pp. (dvs. med videre)«. Klagen er modtaget den 12. maj, og om det videre forløb er i venstre margin noteret: »Sendt til Sand[manden]s Erk[klæring]; tilbagekommet; er blevet fornøjet, Bort[lagt]». I mange journaler noterede man også datoerne for afsendte og modtagne breve i den enkelte sag. Allerede i denne tidlige journal benyttes i vidt omfang forkortelser, og ikke mindst disse kan gøre det til en vanskelig opgave at trænge ind i teksten (LAK. Bornholms amt. Ekstraktprotokol 1749-50).

Sendt til Sandm. P. d. d. 12. Maj
 154 Hans Pedersen paa 6te V. i Rutsk. Klader over hand er bleven fornermet ved Kroemarcckens deeling pp. unarmet ind Kroem, men Læns skuling pp. d. 12. Maj

155 David Pedersen hvide af Rønne augs. Condt. paa Iven Michelsen pp. d. 14. Maj

156 En dare af Bjicher Bogen i Rønne som forandret sig i Clemensd. Bogen indlag, og nu kaldes graf. Mand, der de for nærmest, med anden pp. d. 16. Maj

157 Rasmus Andersen af Jyder. De. med en allersk. Lovind. af 1748. Borte augs. indførelsing for 1708. Både de fælles og regulære, for. Jæms. Bort. Vær. der næst for fæ. (Bort. Bogen) Nu vilde i sig selv, og, som suppl. adrest. sig til sin Bogen. d. 14. Maj

158 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

159 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

160 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

161 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

162 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

163 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

164 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

165 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

166 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

167 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

168 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

169 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

170 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

171 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

172 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

173 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

174 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

175 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

176 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

177 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

178 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

179 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

180 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

181 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

182 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

183 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

184 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

185 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

186 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

187 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

188 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

189 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

190 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

191 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

192 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

193 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

194 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

195 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

196 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

197 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

198 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

199 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

200 En dare som indkommet til Sandm. P. d. d. 12. Maj

Den første journal i ordets moderne betydning er fra Ribe. Her indførte stiftamtmand Christian Carl Gabel i 1731 »en journal, som er 746 sider, hvorudi skal indføres daglig ved dag og datum, hvad breve og memorialer, der indkommer, [hvor]når de er besvarede med hostegning på hvad pagian (side) udi protokollen (kopibogen) at besvaringen findes, så det straks efter denne journal kan ses og findes«. Gabel havde 1717-25 været topembedsmand i Admiralitetskollegiet, og kendte herfra til journaler. Uvist af hvilken årsag indstilledes journaliseringen i

Ribe efter et par år; formentligt betragtede amtets fuldmægtige og skrivere journalen som overflødig og for omstændelig.²⁸

Når forsøget med at indføre en journal på det ripensiske amtskontor mislykkedes, må man ikke undlade at tage i betragtning, at Gabel egentlig var ganske tidligt ude. I 1731 anvendtes hos amternes overordnede instans, Rentekammeret, endnu ikke journaler. Sådanne toges først i brug i 1740, efter en skandale, hvor man ikke havde kunnet finde nogle vigtige papirer.²⁹ Set i det perspektiv må man sige, at

den netop i 1740 nyudnævnte bornholmske amtmand Johan Urne var på forkant med udviklingen, når han straks efter at være ankommet til øen, indførte en journal (eller ekstraktprotokol, som den kaldtes). Urnes bornholmske journal var indrettet på samme måde som rentekammerjournalen. Hver side var inddelt i to spalter, hvor der i den højre i kronologisk orden indførtes resumeer af de enkelte breve, mens det i venstre kolonne noteredes, hvad der videre skete i sagen. Disse oplysninger var ledsaget af henvisninger til kopiprotokollen (modtagne breve fra København) og ekspeditionsprotokollen (afsendte breve) (se figur 2). Amtmand Urne havde mere held med journalen end hans Ribekollega, for den var i brug frem til amtets nedlæggelse i 1781.³⁰ Måske skyldtes det, at Urne selv førte pennen, mens stiftamtmanden i det store amt måtte sætte personalet til det? Det lille Bornholms amt blev i hvert fald dermed lidt af et pionéramt på journalområdet. Efterhånden fulgte andre amter dog med; således Københavns amt fra 1756³¹ og Holbæk amt fra 1772,³² og da det 18. århundrede randt ud lå der journaler på så godt som alle amtskontorers skrivepulte.

I takt med brevantallets vækst i slutningen af 1700-tallet, blev journalerne mere uoverskuelige og »tungere« at bruge, og derfor begyndte man nogle steder at opdele dem i afsnit, således at man ikke behøvede at bladere hele protokollen igennem, hver gang man skulle finde en bestemt oplysning. Disse underinddelinger var først baseret på afsendergrupper, og senere, da man havde »opfundet« sagsbegrebet, på emnegrupper. Da Bornholms amt i 1787 genoprettedes, indførte den nye amtmand straks en amtsjournal, som i forhold til Urnes journal rummede det raffinement, at den var inddelt i 5 afsnit, nemlig: 1. Forordninger, 2. Kgl. resolutioner, 3. Breve fra central-

administrationen, 4. Breve fra stiftamtmand og biskop og 5. Breve fra alle andre.³³ To år senere indrettede den fynske stiftamtmand Frederik Buchwald sin journal på ganske tilsvarende måde, og i 1793 fulgte amtmanden i Thisted trop.³⁴ Når man mange steder begyndte at opdele journalerne i afsnit svarende til de forskellige afsendergrupper lå det egentlig lige for – det svarede jo til den måde brevene henlagdes på. Gennem denne videreudbygning på det gamle systems grund kunne man for en tid gøre journalerne mere håndterbare, men rigtigt godt blev det ikke, før man brød med traditionerne og gennemførte en saglig inddeling af journalerne, sådan som vi skal se det i næste afsnit.

Breve bliver til sager

Den mangedobling af brevstrømmen mellem København og amterne, der fandt sted i løbet af 1700-tallet, fortsatte for fuld kraft ind i næste århundrede. I 1790 modtog amtmændene i København, Odense³⁵ og Thisted hhv. 433, 378 og 264 breve fra Danske Kancelli og Rentekammeret; tal der i 1830 var steget til hhv. 624, 769 og 264 breve. Tilsvarende øgedes også amternes egen udgående korrespondance eksplosivt i samme periode; f.eks. for den fynske stiftamtmands vedkommende fra 1.270 til 4.039 breve.³⁶ Mens sagerne under de første enevældige konger normalt kun omfattede 1-2 skrivelser, blev de i løbet af 1700- og 1800-tallet langt mere digre. Parter skulle høres, udtalelser og indberetninger indhentes, og dertil kom korrespondancen mellem de forskellige myndigheder, som kunne have interesser knyttet til sagen og afgørelsen. I samme periode blev amtmændene involveret i flere sagsområder, og samtidig bureaukratiseredes forvaltningen. Omfattende og detaljerede regelsæt gjaldt efterhån-

den for alle forvaltningsområder, og nye bestemmelser kom hele tiden til. Det var denne udvikling, der satte journalerne under pres, og frem voksede *sagen* som det nye, centrale forvaltningsbegreb. I de tidlige journaler fra 1730'erne og 1740'erne udgjorde det enkelte brev den basale enhed, og formålet med journalføringen var alene at følge, hvad der skete med brevene. Efterhånden som sagsbehandlingen på alle forvaltningsniveauer blev mere omfattende, blev det oplagt at begynde at rubricere de enkelte breve efter sager.³⁷ På den måde fastholdt man et overblik, som ellers ville gå tabt i det øjeblik, der skulle holdes styr på flere tusinde enkeltbreve. Samtlige breve, der angik én bestemt sag fik nu tildelt ét og samme journalnummer, og derved kunne man nemt lokalisere det enkelte brevssagstilhørsforhold. Ordningen gjorde det også lettere for amtmændene at træffe ensartede afgørelser, hvilket i takt med forvaltningens juridicering efter 1800 blev en meget vigtig forvaltningsmæssig målsætning.

Sager falder det naturligt at inddele efter emner, og derfor lå det lige for også at inddele journalerne efter emner. Indførelsen af sådanne emneopdelte journaler, hvor hver emnegruppe betegnedes med et nummer eller bogstav fandt sted 1800-1850, men mange steder skete det gradvist. På Bornholm toges efter amtmandsskiftet i 1837 en emneinddelt journal i brug, og samme år begyndte man også i Odense i et vist omfang at inddele journalen efter emner, men vi skal dog først frem til 1858 før en næsten 100% emneordning var gennemført i det fynske stiftamt.³⁸ I Thisted amt udbyggede man allerede i 1805 den afsendergruppeinddelte journal med 16 emnegrupper, der med forskellige tilføjelser benyttedes i resten af århundredet.³⁹ I Københavns amt foretog man ingen opdeling af journalerne før i 1816, da man ind-

førte en emneopdeling med 15 fastnumre. Det holdt dog kun 5 år, hvorpå man vendte tilbage til den gamle rent kronologiske journaliseringsform, som videreførtes uændret århundredet ud, suppleret af et udførligt register.⁴⁰

I løbet af 1800-tallet fik de fleste amter emneopdelte journaler. Der opereredes med 20-30 emner – det passede til alfabetets bogstaver – og som regel fik emnerne det samme bogstav over en årrække. Desværre er det kun et fåtal af amtsjournalerne, der er udstyret med en indholdsoversigt, og derfor kan det godt være vanskeligt at fastslå under hvilket bogstav man skal søge en bestemt type sager. Et stor hjælp er det derfor at de enkelte journalbind, der for det meste dækker ét år, normalt er forsynet med udførlige person- og sagsregistre. Selv om man i det store og hele brugte samme journalsystem, fandt der ingen koordinering sted mellem de enkelte amtskontorer. Fattigvæsenssager kunne derfor f.eks. i Viborg amt ligge under O og i Odense amt under Æ. Dette var fra begyndelsen med til at gøre amtsarkiverne til en vanskelig tilgængelig arkivgruppe, og i 1899 gav den jyske landsarkivar Saxild dem følgende skudsmål: »*Amternes journaliseringssystemer er i sandhed ofte grufulde, udviklede, ulogiske og som det synes, ofte upraktiske*«. Først i slutningen af 1950'erne blev der indført et fælles journalsystem for alle landets amtskontorer.⁴¹

Selv om man i amterne begyndte at føre journaler, betød det *ikke* at man samtidig også arkiverede sagsakterne i journalnummerorden. Faktisk fortsatte man mange steder med at henlægge sagerne efter korrespondancepartnere eller efter emnegrupper. Et godt eksempel er i så henseende Bornholms amt, hvor amtmand Urne, som før omtalt, allerede i 1740 indførte en journal, men hvor man først delvist fra 1801 og fuldstændigt fra 1837

Journal for 1839.

- A. Justits- og Politivæsen.
- B. Ansøgninger om Beneficia og Pensioner.
- C. Skifte- og Overformijenderie-Væsen.
- D. Fattigvæsenet.
- E. Skolevæsenet.
- F. Landvæsenet.
- G. Nærvæsenet.
- H. Brandvæsenet.
- I. Landmilicievæsenet.
- K. Aliments-Sager.
- L. Stedernes økonomiske Forhold.
- M. Anordninger.
- N. Indberetninger.
- O. Bevillinger og Benaadninger.
- P. Adskilligt.
- Q. Medicinalvæsen.
- R. Skattevæsen.
- S. Laan af offentlige Klæder.
- T. Jagt = Fisheries og Tiende-Sager.

Figur 3. Indholdsoversigten i Viborg amtsjournal fra 1839. Den sagsgruppeinddelte journal med 19 grupper var blevet indført af stiftamtmand Schönheyder i begyndelsen af 1820'erne. Nu er det forvaltningsområderne, og ikke brevene fra kongen, der fokuseres på (Gengivet efter Fra Viborg Amt 1978, s. 137).

henlagde akterne som journalsager i journalnummerorden. Frem til 1801 sorterede man brevene i to hovedsystemer, dels efter afsendergrupper, og dels efter emner (»gruppesager«). Mellem 1802 og 1837 henlagdes sagerne

enten som journalsager eller gruppesager. Ud fra et brugersynspunkt, er det naturligvis særdeles problematisk, at man ikke kan vide præcist, hvor papirerne til en given sag findes henlagt.

Figur 4. Johan Franciscus Schönheyder (1773-1850) var 1820-31 stiftamtmand i Viborg, og det var ham, der moderniserede amtsjournalen. På maleriet ser man Schönheyder i amtmandsuniform siddende med et netop modtaget brev. På bordet ligger en opslået protokol; måske er det amtsjournalen (Maleri af ubekendt, Viborg Stiftamt).

Amtsjournalerne fulgte lige fra de allerførste den samme journaliseringspraksis som lå til grund for Rentekammerets journal. Hver ny sag tildeltes et journalnummer, men samtidig noteredes det hvilke tidligere og senere sager, den evt. knyttede an til. Ved at gå alle numrene igennem kunne man stykke hele sagskomplekset sammen, og under det sidste sagsnummer ville man finde samtlige sagens akter samlede. Da langt de fleste af amternes sager var »enkelstående« afgørelser, og ikke større sagskomplekser, som det ofte var tilfældet i Rentekammeret, optrådte tilbage- og fremvisninger relativt sjældent. I nogle tilfælde undlod

man dem helt, idet man ved hjælp af navneregistrene hurtigt har kunnet forfølge sager fra år til år.

Forsvundne arkivalier

I den forudgående fremstilling har jeg ikke forholdt mig til det faktum, at så godt som alle amtsarkiver er ufuldstændigt bevarede. Meget er i tidens løb gået tabt, enten ved regulære kassationer eller ved løbende frasorteringer, og derfor står vi ofte over for sørgelige torsoer. Værst er det vel gået ud over Svendborg amt, hvis gamle arkiv i 1856 blev solgt til Drewsens papirfa-

brik. Så godt som alle papirer og protokoller fra før 1820 forsvandt ved den lejlighed.⁴² Sådanne næsten totale ud-raderinger af amtsarkiver hørte heldigvis til sjældenhederne, hvorimod forløbets ydre omstændigheder må siges at være ganske typiske. I 1856 var det nemlig på tale at flytte amtmanden og amtskontoret fra Nyborg til Svendborg, og det er givetvis disse planer der fik amtmanden til at beslutte sig for at skille sig af med amtets ældre arkivalier, som befandt sig på loftet af Nyborg rådhus. Først i løbet af 1800-tallet blev landets amtmænd forsynet med embedsboliger, og indtil da havde amtskontoret og amtsarkivet befundet sig i tilknytning til amtmandens privatbolig.⁴³ Det betød, at kontor og arkiv flyttedes hver gang, der tiltrådte en ny amtmand. Dette ikke alene sled på arkivalierne, men førte ofte til at man kasserede mest muligt for at undgå at transportere for meget. Det er derfor ikke særligt overraskende, at de amtsarkiver, der *ikke* var udsat for flytninger, fordi de havde mere eller mindre permanent til huse på kongelige slotte (Frederiksborg, Odense Slot og Aalborghus) er blandt de bedst bevarede.

Før 1800-tallet gjorde man fra regeringens side meget lidt for at sikre og bevare amtsarkiverne, og spørgsmålet om embedsarkivernes bevaring, registrering og evt. kassation overlod man til de enkelte amtmænds forgodtbefindende. Da den fynske stiftamtmand Christian Rantzau i 1741 ønskede et ekstra værelse på Odense Slot til amtsarkivet, afslog Christian 6. ansøgningen med en bemærkning om, at der i stedet skulle foretoges kassationer, således at arkivalierne fortsat kunne være i det ene rum, hvor de hidtil havde været opbevaret. For den meget historisk interesserede stiftamtmand var det en ubehagelig ordre, som det heldigvis – ikke mindst for den fynske historie – ved Rentekammerets hjælp

lykkedes ham at få lagt i glemmebogen.⁴⁴

Omkring 1800 havde amtsarkiverne nået ganske betragtelige dimensioner, og problemerne omkring dets opbevaring og registrering blev presserende.⁴⁵ I 1819 fik den sjællandske stiftamtmand som den første bevilliget penge til en ordning af det omfattende embedsarkiv, og dermed vedkendte staten sig et direkte medansvar for amtsarkivalierne. I 1821 fik også den københavnske amtmand en ekstraordinær arkivbevilling, og i 1840'erne skete det samme for amtmændene over Frederiksborg og Præstø amter. I Rentekammerets indstilling til kongen vedrørende det frederiksborgske amtsarkiv fra 1841, udtrykte man det på den måde, at »*Rentekammeret erkender fuldkommen nytten og nødvendigheden af, at de til amtsmandsposterne hørende arkiver konserveres og holdes i en sådan orden, at de derværende protokoller og dokumenter uden megen vanskelighed kunne benyttes*«. På samme tidspunkt kan der også fra centralt hold spores en tendens til at gribe mere direkte styrende ind i forbindelse med amtmændenes arkivforvaltning. Det kom bl.a. frem i 1842, hvor amtmand Neergaard i Præstø ønskede at få penge til et ordningsarbejde, og i den forbindelse oplyste, at han havde planer om at kassere alt det, der efter hans mening var værdiløst. I Rentekammeret ville man ikke uden videre give ham en kassationsbemyndigelse, men man pålagde ham at indsende en fortegnelse over arkivalierne med oplysning om hvilke, der – efter hans mening – skulle bevares, og hvilke der skulle kasseres. Det er oplagt at Rentekammeret i den foreliggende situation, hvor en amtmand søgte om penge til arkivarbejde, stod stærkt. Langt vanskeligere havde man ved at trænge igennem over for de amtmænd, som aldrig involverede de centrale myndigheder i deres arkivforvaltning. At ud-

Figur 5. Malerier af danske amtskontorer eksisterer, så vidt vides, ikke. På det her gengivne billede ser man den kendte preussiske embedsmand Ludwig Vinckes kontor på slottet i Münster, mens han var amtmand (landrat) på stedet. I et tilstødende lokale må man forestille sig, at kontorpersonalet har arbejdet, og i dette rum har også journaler, kopibøger og andre protokoller befundet sig. (Koloreret stik af Georg F. Reichman, ca. 1845, gengivet efter Ludwig Freiherr Vincke (1774-1845), *Ausstellungskataloge Staatlicher Archive*, heft 27, Münster 1994, s. 60).

stede generelle bevarings- og kassationsbestemmelser for hele sektoren var ikke noget man på den tid overhovedet overvejede at give sig i kast med.⁴⁶

300 års amtsarkiver

De danske amtsarkiver er til trods for omfattende decimeringer gennem tiderne stadig en stor og vigtig kildegruppe. På Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm fylder de i alt 4,4 hyldekilometer, hvoraf en mindre del dog er amtsrådsarkivalier. En statistisk opgørelse, der baserer sig på 4% af landsarkivets samlede læsesals-ekspeditioner i 1998 viser, at 7% af ekspeditionerne til læsesalen gjaldt amtsarkiverne, mens 40% omfattede pastorsarkiverne (primært kirkebøger) og 25% retsbetjentarkiverne (primært skifte- samt skøde- og panteprotokoller). Ser vi nærmere på, hvilke amtsarkivalier, der blev ekspederet, tegner

der sig følgende billede: Journaler og journalsager (72%), kopibøger (7%), skifteprotokoller- og dokumenter (6%), indkomne breve (14%), indberetninger (1%) og domsakter (1%). Hvad angår den tidsmæssige spredning befinder tyngdepunktet sig ubetinget i 1800-tallet, idet 61% af alle ekspeditionerne lå i denne periode, mod 24% i 1700- og 15% i 1900-tallet.

Statistikken bekræfter den påstand, som fremførtes i artiklens begyndelse, nemlig at amtsarkiverne såvel i forbindelse med slægts- som lokalhistoriske undersøgelser kan udnyttes langt bedre end det faktisk sker. Forhåbentlig har denne artikel bidraget til at fjerne lidt af mystikken omkring amtsarkiverne. Vil man yderligere overbevise om mulighederne i amtsarkiverne mange pakker kan det stærkt anbefales at læse Rita Holms artikel i *Fortid og Nutid* 1983, hvor hun beretter om alt det spændende hun fandt, da hun begyndte at åbne nogle pakker med breve til den københavnske amtmand.⁴⁷

Noter:

1. Fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe har i en række artikler leveret glimrende indføringer til amtsarkivernes kildemateriale. Det drejer sig om: De lokale landvæsenskommissioner og deres arkivalier, *Arkiv* 1968-69, s. 180-91; Det personalhistoriske materiale i amtsarkiverne og dets udnyttelse, *Østjysk Hjemstavn* 1970, s. 47-63; Skiftemateriale i amtsarkiverne, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1995, s. 153-160. Dertil må føjes hæftet: *Amtmanden var med til det hele. Amtsarkiver og deres brug* i Arkivernes Informationsserie fra 1991. Man kan også med stort udbytte læse Anna Rasmussens artikel: Sørgmunter slægtshistorie, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1999:1, s. 22-33.
2. Åbent brev til alle rigets lensmænd, 9. juli 1593. Trykt i: V.A. Secher: *Forordninger, Reccesser og andre kongelige Breve Danmarks Lougioning vedkommende 1558-1660* 2, 1889-90, s. 647-48.
3. Margit Mogensen: Brevbog (kilde 4) i: Erik Nørr og Karl Peder Pedersen. *På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920*, 1998, s. 30-35.
4. Christian 4.'s reces af 1615, art. 40. Trykt i J. Kolderup-Rosenvinge: *Gamle danske love* 4, 1824, s. 324-25.
5. Christian 4.'s store reces af 1643, 2. bog, 1. kap. 4. art. Trykt i Kolderup-Rosenvinge: *Gamle danske Love* 4, 1824, s. 404f.
6. Originaltitlen er: »*Viroti colla hvorudi findes alle kongl. brefue fra Phillippi Jacobidag 1651 och til Phillippi Jacobidag 1654 Jungshoffuetz Lehn vedrørende*«. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (LAK). Jungshoved len. Kopibog 1651-55.
7. I Danske Lov, 3. bog, 1. kap., 1. art. slås det fast, at amtmændene »*skulle alle kongelige forordninger og befalinger, ligesom de en hver sin tid er udgivne, lade registrere og i en bog indføre, som hos amtet altid skal forblive, og når de komme fra amtet, den til deres efterkommere levere, tillige med hvis tingsvidner, domme og andre breve, som i amtet til underretning kunne fornøden gøres*«. Jf. amtmandsinstruksen af 8. marts 1690 § 16 (C.F. Wegener: Instruxer for Collegier og højere Statsembetsmænd umiddelbart efter Souveraineteten, *Aarsberetninger fra det kgl. danske Geheimearchiv* 2, 1856-60, s. 281-282).
8. Hans H. Worsøe: Journalsystemer i Ribe amtsarkiv. En forbrugervejledning, *Fra Ribe Amt* 1975, s. 327.
9. I en registratur fra 1730 omtales en – nu forsvundet – »*kopibog over kgl. befalinger*« fra 1678 og fremefter. LAK. Frederiksborg-Kronborg amter. Registratur 1730-58, s. 18.
10. LAK. Københavns amt. Seddelregistratur over Københavns amtsarkiv og Registratur 1819, med enkelte rettelser 1830.
11. Landsarkivet for Nørrejylland (LAV). Registratur over Dueholm, Ørum og Vestervig kloster amter.
12. Landsarkivet for Fyn (LAO). Foreløbig registrant over Odense amts arkiv, s. 64-77, 81-119 og 138.
13. LAK. Alholm, Maribo kloster og Halsted amter. Journal over modtagne kgl. befalinger og kammerkollegiebreve 1685-1735.
14. LAO. Foreløbig registrant over Odense amts arkiv, s. 64-77, 81-119 og 138-177.
15. LAK. Frederiksborg-Kronborg amter. Registraturer 1730-58. Registratur, 1. november 1730.
16. Disse breve bør derfor i bedste fald kunne findes i 3 udgaver, nemlig 2 i amtet (original og kopi) og 1 i centraladministrationen (kopi).
17. Som note 8.
18. LAK. Seddelregistratur over Københavns amtsarkiv. Fra Frederiksborg amt vides en sådan kopibog anlagt i 1707. Frederiksborg-Kronborg amter. Registratur 1730-58, s. 24-25.
19. At man på dette tidspunkt ikke skelnede mellem kopibog og journal, ses bl.a. af at den første kopibogs originale titel er: »*Copibog eller journal fra 14. april 1709*«. LAO. Foreløbig registrant over Odense amts arkiv.
20. LAV. Dueholm, Ørum og Vestervig kloster amter B 1A-39-41. Korrespondanceprotokoller 1747-81.
21. Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*, 1998, s. 253.
22. LAO. Odense, Dalum, Sct. Knud og Rugård amter 440-443. Kopibog over breve til og fra amtmanden ang. pesten 1709-15 med tilhørende breve.
23. LAK. Københavns amt. Kopibog over udgående breve 1695-1701 og protokoller over bevillinger, ordrer, resolutioner, pas, attestationer, revisionspåtegninger på diverse regnskaber 1701-08.
24. 1. juni 1700 anlagdes den første resolutionsprotokol, men den førtes kun året ud. Da Pritzbuur blev stiftamtmand i 1705 gjordes et nyt forsøg, men heller ikke den gang orkede man at skrive længere en til årets udgang. I 1709 begyndte man for 3. gang, og denne gang holdt man ved i næsten to år. Derpå fulgte en pause frem til Frederik Giedde i 1713 blev stiftamtmand, og fra da af førtes erklærings- og resolutionsprotokoller (ind imellem kaldet forestillingsprotokoller) resten af 1700-tallet. LAO. Odense, Dalum, Sct. Knud og Rugård amter. 11-12. Erklærings- og resolutionsprotokoller 1700, 1705, 1709-11 og 1713-40.

25. Som note 11.
26. Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd* (se note 21), bilag 10, s. 419.
27. Frd. af 10. marts 1719.
28. Hans H. Worsøe: *Journalsystemer i Ribe amtsarkiv* (se note 8), s. 328.
29. August Wiemann Eriksen og Karen Hjorth: Rentekammerjournalen – et 250 års jubilæum, *Arkiv* 1990-91, s. 49-71.
30. LAK. Bornholms amt. Ekstraktprotokoller 1740-1801, kopiprotokoller 1740-79 (modtagne breve), kopibøger 1787-1801 (afsendte breve) samt ekspeditionsprotokoller 1700-1811.
31. LAK. Københavns amt. Ekstraktprotokoller 1756ff.
32. LAK. Holbæk amt. Journaler 1772ff. Først med det 2. bind journaler. der begynder i 1778, inddeles journalen i to spalter, således som det var tilfældet med rentekammerjournalerne og den bornholmske amtsjournal.
33. LAK. Bornholms amt. Ekstraktprotokoller 1787-1801.
34. Kaj Habekost: *Odense og Svendborg amters journalsystemer til ca. 1900*, 1977, s. 1; Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen: *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse* 1,1980-81, s. 19-20 og 33-34 og LAV. Registratur B 2: Thisted amt og Afleveringer 1990-91: Randers, Thisted og Ribe amter.
35. Omfatter for 1790'ers vedkommende også Assens-Hindsgavl amter.
36. Som note 26.
37. Begrebet *sag* benyttedes frem til 1700-tallet alene inden for retsvæsenet (retssag, sagens akter mv.), og først efter 1750 tages det i anvendelse inden for forvaltningen.
38. LAK. Bornholms amt. Journal 1837ff. og Kaj Habekost: *Odense og Svendborg amters journalsystemer til ca. 1900*, 1977, s. 1-8.
39. Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen: *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse* 1,1980-81, s. 19-20 og 33-34. LAV. Registratur B 2: Thisted amt og Afleveringer 1990-91: Randers, Thisted og Ribe amter.
40. LAK. Københavns amt. Journaler 1801ff.
41. Hans H. Worsøe: *Det personalhistoriske materiale i amtsarkiverne* (se note 1), s. 129. I midten af 1950'erne nedsattes et udvalg under Indenrigsministeriet med den opgave at lave et fælles journalsystem og kassationsplan for samtlige amts- og amtsrådsarkiver. Derved skabtes for første gang et fælles journalsystem. *Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne for årene 1956-60*, 1961, s. 70-72.
42. Gustav L. Wad: Træk af Vandalismen i Fyen, i: *Festskrift til Kristian Erslev*, 1927, s. 475f.
43. Da Rigsarkivet i 1880'erne undersøgte amtsarkivernes bevaringstilstand, viste det sig, at næsten alle opbevaredes under elendige forhold. Ikke ét eneste arkiv var anbragt brandsikkert, 10 lå på lofter, 3 i fugtige kældre, 2 i fugtige stueetager og kun 2 befandt sig tørt og godt. *Meddelelser fra Det kongelige Gehejmearkiv og de dermed forenede Kongerigers Arkiv*, 1883-85, s. 17.
44. Gustav L. Wad: *Træk af Vandalismen i Fyen* (se note 42), s. 474f.
45. Da Rentekammerets chef C.D. Reventlow i 1796 inspicerede amterne i hertugdømmerne, gjorde han ofte i sin rejsedagbog bemærkninger om dårlige arkivforhold, og et sted gav han udtryk for det ønske, at Rentekammeret ville gøre noget ved sagen. Claus Bjørn: *ReiseBemerkungen Sr. Excellenz des Herrn Geheime Staats Ministers und Kammerpräsidenten Grafen v. Reventlow auf einer Reise durch Die herzogthümer im Jahre 1796*, 1994, s. 178-179, se også s. 65, 164 og 175.
46. Bl.a. den sjællandske stiftamtmand i 1819 og 1821, amtmanden på Frederiksborg (1841) og i Næstved (1842). RA, Rtk. 251.2. Dansk relations- og resolutionsprotokol 1841, nr. 135-254. Forestilling nr. 252 af 27. april 1841, kgl. res. af 29. april 1841 (Frederiksborg amtsarkiv) og Rtk. 251.8. Dansk relations- og resolutionsprotokol 1842, nr. 79-169. Forestilling nr. 85 af 1. marts 1842, kgl. res. af 2. marts 1842 (Præstø amtsarkiv).
47. Rita Holm: Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie, *Fortid og Nutid* 1983, s. 191-206.